УДК 502

М. Горлицький,
методист лабораторії навчально-методичної інформації,
комунальний заклад «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради

Зелений дивосвіт Полісся

Усі ми здебільшого любимо ходити в ліс – хто по гриби, а хто просто так, аби побути під його зеленими шатами, відчути подих живої природи, помилуватися краєвидами. Ідемо і раптом ледь не полетіли сторч головою на зелену траву, бо ненароком за щось зачепилися. У траві довга зелена трубка, яка собою трохи нагадує якесь небезпечне товсте повзуче створіння, голова якого, певно, ховається аж ген у кущах. Дивимося з острахом. Що ж це? Виявляється, це повзуче створіння – наша поліська рослина, ймення якій – плаун. І не було б у ньому нічого дивного, якби не його вік: він народився …мільйони років тому.

Уявіть, машина часу раптом здійснила неймовірне і повернула вас назад за мільйони років. Довкруж – теплий, вологий клімат, дрімучі ліси із спорових рослин. Та найбільше поміж них – плаунів. Ні, не такі, як цей, що «підставив вам ніжку» у тутешньому лісі. У теплому середовищі кам'яновугільного періоду палеозойської ери тоді плауновидні не тягнулись по землі мов цей поліський шнур, а мали, як підтверджують їх викопні рештки і відбитки на кам'яних шматках кремнію, деревоподібний вигляд і піднімалися метрів на 30, якщо не більше, у височінь, а стовбуром в об'ємі сягали не менше двох метрів. Такими вони були 420 мільйонів років тому, в Ордовицький період.

Та повернімося з далекого, сповитого глибокою сивиною, карбону в наше сьогодення. Цей стьожкоподібний плаун, який греки назвали ликоподій, що трапився вам, на нашій мові означає «вовча нога». Чому? Якщо дивитися на рослину – на її повзуче стебло і ледь помітні дрібнюсінькі гілочки, що вертикально піднімаються вгору, – ми побачимо густо засаджені листочки, які дуже нагадують волохату звірячу лапу. Ось чому стародавні греки й дали плауну назву ликоподій, тобто «вовча нога», що так і лишається досі в ботанічній літературі. Сучасних плауноподібних у природі налічується близько 450 видів, що зростають у тропічних та помірних областях. В Україні їх 9 видів, з яких у нашому краї – 7. Чотири з них, що зустрічаються дико, занесені до Червоної книги України. Загалом же на території Полісся України налічується 1998 вищих судинних рослин, 1403 види з них становлять основу флори Центрального Житомирського Полісся, починаючи з плаунів і завершуючи орхідеями і осоками.

150 серед цієї кількості є рідкісними і зникаючими, тому потребують особливої охорони. З цієї причини 75 видів занесені до Червоної книги України, а чотири навіть входять до Європейського списку.

Дослідники тривалий час обходили Полісся, як мовиться, десятою дорогою: розташоване практично у центрі Європи, воно для багатьох навіть і в 30-х роках лишалося подекуди «білою плямою», бо було мокре і вічно залите водою. Та зрештою і науковці, і мандрівники таки проклали сюди дороги і були вражені тутешнім рослинним розмаїттям. Що не рослина – то релікт. І чи не найпершою серед таких опинився рододендрон жовтий, або азалія понтійська, як назвав її великий природодослідник Карл Лінней. Якби ця рослина була звичайною, то навряд чи вона привернула б до себе стільки уваги, але перші знахідки її відносяться до третинного періоду історії нашої Землі, від якого нас тепер віддаляють цілих шістдесят п'ять мільйонів років.

Таємниця появи азалії на Поліссі відразу схилила науковців до глибоких суперечок і досліджень. Де вона тут взялася? Через Полісся проходить кордон розлому земної кори, під якою залягає кристалічний кряж, на якому розташована сьогодні вся Житомирщина. Куди він тягнеться – відповісти важко, але добре відомо одне: «...Рівна спокійна поліська рівнина, – стверджує науковець Роберт Баландін, – до цього часу ховає у своїх глибинах невідомі драми, шалені кам'яні пристрасті, що розігрувались тут упродовж багатьох мільйонів років тому».

Що ж це за «шалені пристрасті»? Йдеться про високі гори, що свого часу спиналися на Поліссі, про гігантські скелі, які опустилися, «дякуючи» струсам земної кори і вулканам, у глибину землі. Деякі з них ростяглися в Білорусь і далі аж у Скандинавію. Це різке опускання й могло призвести до того, що ареал азалії був розірваний на декілька частин. Так вона збереглася на Поліссі, росте на гігантських скелях Кавказу, в Малій Азії. Зрештою, за висновком дослідників, азалія – віддавна представник флори Полісся. Ареал рододендрону жовтого тягнеться сьогодні вузькою смужкою уздовж західного Полісся України, включаючи на Житомирщині Олевський, Ємільчинський, Звягельський, Лугинський та Овруцький райони, та ще сусідні на Рівненщині. В Білорусі азалія зустрічається у трьох місцях. Найбільша північна ділянка її – озеро Червоне.

У перекладі з грецької слово азалія значить «сухий». Це тому, що деревина цієї рослини практично не втягує з довкілля в себе вологу і лишається постійно сухою у будь-яку негоду, в чому автор сам переконався, перебуваючи свого часу у мандрівці біля лісової річки Уборть. Незважаючи тоді на дощ, за допомогою тонюсеньких гілячок азалії у надвечір'я мені вдалося легко розвести багаття. «Усе в ній таємниче, загадкове, незвичайне», – так скаже про цю рослину дослідник Полісся академік П. А. Тутковський. Не обійде її увагою і польський письменник Юзеф Крашевський, підкресливши у книзі «Волынские вечора»: «Ця країна, якій у нагороду за «убогість» природа дала азалію понтійську, чомусь цілком нечемно названою багульником» (багно, а в народі – дряпоштан за її колючки на гіллі).

Діонісій Міклер, відомий англійський садівник з великим професійним досвідом, архітектор всесвітньо відомих європейських парків, мандруючи світом, потрапив якось з рідної Ірландії в Україну. Шляхи привели його до сьогоднішнього Звягеля. Тут, вивчаючи зелений світ, він опинився на березі річки Случ. Його до неймовірності зацікавила рослина, яку він ще ніколи не бачив. Це була квітуча азалія. Міклер опустився перед нею на коліна і почав розгрібати землю, аби подивитися, чи велике в неї коріння. Вражений квітами, їх дурманним запахом, він через певний час найняв гужовий транспорт, накопав чимало екземплярів і подався з ними до польського портового міста Гданська. Пароплав доставив Міклера з його безцінним багажем до Англії. Там азалія, дякуючи зусиллям і ентузіазму Міклера, з часом опиниться в оранжереях, заквітує на волі біля різних палаців, окупує чималу ботанічну територію. А коли відійде у вічність всесвітньо відомий дослідник Африки Давид Лівінгостон, королева Англії покладе біля його праху вінок з квітуючої азалії.

Легенди…

Що не рослина, то рідко яка з них не сповита їхніми цікавими обіймами. Не оминули вони й поліський реліктовий рододендрон жовтий.

Коли в одного турецького хана народилася донька, їй дали ім’я Азалія. Вона була єдиною в родині дитиною. Роки давали їй небачену красу. Відвідуючи якось бранців свого батька, юнка побачила серед полонених в’язнів чорнявого хлопця і закохалася в нього. Почуття у них виявилося взаємним. Азалія, задобривши грішми охорону, часто потайки навідуватись до хлопця, і вони вирішили разом утікати. В якусь ніч вона привела двох баських коней і закохані на світанні, коли охорона задрімала, подалися геть. Вранці втечу виявили і за ними почалась погоня. Очолив її батько Азалії. «Тільки її смерть змиє з мене цей сором!» – таким був його присуд. Їх наздогнали на Поліссі, де вони украй стомлені впали ниць під кущами квітучої азалії. Юнак попри втому бився мужньо з охоронцями та випущена батьком юнки стріла потрапила прямо в серце.

– В’яжіть її і на коня. Судитимемо вдома! – кинув ненько.

– Чекай, тату ! – мовила вона до нього. – Ти забрав у мене коханого, тому я лишаюся з ним тут, у його краї навіки.

І, вихопивши з рук загиблого юнака шаблю, обірвала своє життя.

Хто вперше побачить цю рослину, той, де б він не жив, обов’язково повернеться до неї. Кажуть, що й Міклер купив у якомусь селі на Звягельщині хатину і жив там ледь не до старості. Чи ж так це? Про це, на жаль, оповіді мовчать.

Історія донесла до нас деякі записи відомого давньогрецького полководця і письменника Ксенофонта Афінського, який жив більше 400 років до нашої ери. У нього знаходимо таке.

Багатотисячна армія греків зупинилася на відпочинок в районі Колхіди. У тутешній місцевості було багато заростей азалії, а відповідно й бджіл, котрі будували свої природні вулики в норах у землі. Солдати, збагнувши, що можна

наїстися меду, масово ласували ним. Аж раптом через певний час з ними почало коїтися щось незрозуміле: багато з них почали втрачати свідомість, падали ниць, мов мертві. Командири грецької армії сполохалися – як тепер рухатися далі з такою небоєздатною армією? Вирішили зачекати. І що ж? Минув певний час і всі вояки, що їли мед, прийшли зрештою до тями.

У 1877 році такий мед було виявлено в долині біля міста Батумі, неподалік від тих місць, які свого часу були описані письменником Ксенофонтом Афінським. Тож можна цілком вважати, що той факт, оповіданий ним про грецьких воїнів, не був вигаданий. Чим же пояснюється стан людини, яка спробувала так званий «п'яний» мед? Виявляється, наявністю в ньому великої кількості глюкозиду андромедотоксину, до певної міри отруйної речовини. Цей мед бджолярі на Поліссі також називають «п'яним»: бджолам від цвіту азалії хоча б що, а люди за твердженням дослідників від цього «нектару» можуть почувати себе певною мірою «не в своїй тарілці». Коли ж мова йде про тварин, скажімо, тих же овець чи корів, то після поїдання листя та гілок рододендрону фінал у них, якщо не вжити відповідних заходів, може бути сумним.

Рослини…

Їх у нашому краї, як мовиться, повно-повнісінько. За даними науковців П. Н. Таргонського і Г. Й. Бумар, на Поліссі майже 32% видів природної флори судинних рослин зростають у лісах, на узліссях і галявинах, 23% – на суходільних та заплавних луках, 13% – у болотній і прибережній місцині, решту зустрічаємо у степових, піщаних, бур'янових угрупованнях, навіть на стрімких скелях і кам'янистих відслоненнях Словечансько-Овруцького кряжу, загальний вигляд якого, як і скелі біля Житомира чи в районі села Дениші, ріднять наш край з тією сивою давниною, коли все тутешнє довкілля було вкрите високими горами.

Численні століття внесли великі зміни у довколишню природу. Поверхня Поліського краю сьогодні стала зовсім іншою. На значних площах зникли старі діброви, праліси, були бездумно осушені численні поверхові болота, меліорація, що проводилася поза всякими науковими розрахунками, негативно вплинула на заболочені і перезволожені землі, зазнали трансформації багато луків, трав'яний покрив яких змінився до невпізнанності. Характерними ознаками їх стала низькорослість і складність травостою, пристосованого до бідних грунтів. Та попри все на Поліссі України досі збереглися понад 140 видів деревних рослин, 903 види багаторічних, 100 дворічних, 260 однорічних трав'яних рослин. Одна з них – ключ-трава.

Я поклав свої речі біля пенька, довкола якого молодою порослю тягнулась до сонця якась рослина, пригледівся, а це – ключ-трава – відома з багатьох легенд, проте найцікавішою з поміж усіх є біблійна.

Йшов якось апостол Петро до воріт райського саду, а наблизившись до них, зупинився перед ними мов укопаний: ворота, ключі від яких були тільки в нього, виявилися навстіж відчиненими. Забувся замкнути чи що? Думки від побаченого

зароїлися в серці тривогою. Петро розхвилювався і впустив ключі на землю. На тому місці і з'явилася згодом рослина – ключ-трава.

Так в легенді.

На ближній поляні я знайшов інший першоцвіт, який з давніх давен перебуває в списку народних ліків і офіційної медицини.

– Візьми це із собою, – говорить мати сину, що їде в далекі краї, і чіпляє йому на шию малесеньку торбинку.

– Що це, матусю?

– Первоцвіт, синку. Він захистить тебе від кулі, від ворога, збереже тобі життя.

Давно відійшла у минуле віра в усілякі повір'я, чари. Давно, а рослинне розмаїття Полісся і досі відповідає своєму призначенню і підтверджує зелене багатство нашого краю. Лісові первоцвіти, дякуючи офіційній медицині, віддавна стали помічниками людини у боротьбі з головним болем, застудою, астмою, різними неврозами, а ще безсонням.

А папороті? Ви у лісі звертали на них увагу? На території України у дикому стані їх зустрічається 54. Належать вони до 26 родів і 15 родин. 11 видів занесено до Червоної книги України. На Поліссі їх зареєстровано 26 видів з 16 родів і 9 родин, серед яких чотири червонокнижні. Нерідко уже випаде сніг, а папоротям хоча б що: на білому простирадлі снігу вони виглядають ще більш казковими. До найбільш рідкісних відносять гронянку півмісяцеву, гронянку багатороздільну, а до найкращих – страусове перо звичайне. Сюди ж прилучають і вудсію ельбську. Це папороть-релікт, гірська рослина, тому й виявили її на скелях поблизу Житомира. Навіть в ущелинах «Голови Чацького» знайшли собі життя рідкісні папороті.

Пригадуєте, що відбувається у перші дні липня? Настає свято Івана Купала. Колись в такі дні хлопці разом з дівчатами відправлялися до лісу, палили невеликі багаття, залюбки стрибали через них, а потім йшли на пошуки цвіту папороті, бо на того, хто його знайде, чекало велике щастя. Та, на жаль, жодному шукачеві папорть своїм цвітом так і не відкрилася, бо, як виявиться, вона просто ніколи не цвіте, хоча росте крім Антарктиди на всіх континентах земної кулі. Натомість легенд, у яких папороть цвіте, у народі попридумано безліч. До речі, папоротеві, як і плауновидні, прийшли до нас з кам'яновугільного періоду через мільйони років з тією різницею, що тоді вони були деревами. Сьогодні такі ще можна подекуди зустріти в субтропіках, зокрема у Новій Зеландії і Тасманії…

А літо триває, і ми, вертаючись з базару, у кошику, крім усього купленого, обов'язково несемо додому слоїк лісової суниці. Її запахи відчуваються навіть тут, у міжряддях базару. А в лісі від неї навіть голова паморочиться! Ця пора – полудень літа. Коли вона настає, облишайте все і у вихідні – до лісу, по здоров'я. Два, у крайньому випадку три тижні – і суниця відійде. І ви її вже не знайдете, як і той загублений на поліпшення свого здоров'я час. Протягом цих днів можна не

лише наїстися суниць досхочу, а ще й заготовити її на зиму, а отже, забути про багато хвороб. Відомий письменник Володимир Солоухін у своїх книгах-мандрівках з цього приводу не раз підкреслював: якщо є змога виїхати десь на кілька тижнів у якесь прилісове село і спожити за цей час кільканадцять літрів суниці, то про сімейного лікаря можна й не згадувати. І це не перебільшення: в насінні, яке покриває поверхню ягід, заліза в чотири рази більше, ніж в яблуках. Є в них лимонна, яблучна та аскорбінова кислоти, фосфор і цукор, пектинові речовини, ефірне масло, марганець, різного роду дубителі.

Коли на Україні археологи розкрили один із степових курганів, там крім різних цікавих артефактів знайшли й невелике горнятко. Воно було заклеєне якимось розчином. Відкрили, а там висушені ягоди. Виявилось – суниця. Так, історія її несподівано простягнулася з нашої доби в глибінь кам'яного віку, підтвердивши, що вже тоді люди охоче їли цю ягоду…

Шліссельбурзька фортеця. В одній з численних камер перебувають двоє ув'язнених за політичні переконання. Один із них, читаючи якось журнал, на листку помітив невелику коричневу плямку, а по центру її темну краплиночку, схожу на насінинку. Чия вона? Дістали горщик, принесли з дозволу жандарма землі і посіяли. Згодом з'явилася крихітна рослинка. Більшала, росла і обоє з надією слідкували за нею, аби не пропала. Що воно таке? І раптом збагнули – це ж лісова суниця. Рослина зацвіла, виплодила їм кілька ягід. Потім ув'язнені посадили її у дворі, на вулиці, суниця пустила чимало пагонів і подарувала їм цілу грядку здоров'я, про яку вони не раз згадували уже навіть тоді, коли вийшли із в'язниці на волю.

Здала свої позиції лісова суниця. І все ? Ні, за нею стартує чорниця, а там – малина, ожина, костяниця, буяхи, журавлина болотна…

У другій половині червневого дня я, мандруючи лісом, на якийсь час вийшов з нього до асфальтованої траси, що вела з Коростеня на Овруч, і був вражений доброю увагою до мене водіїв: два легковики припрошували мене і навіть рейсовий автобус Київ – Овруч зменшив швидкість, посигналив, обіцяючи підвезти, але я подякував і аби не провокувати більше нікого, звернув з дороги зі своєю різноманітною ношею, головною серед яких виділялася на моїх грудях фоторушниця. Знову мене зустрів ліс, а ноги мої ніби ступили в інший, мініатюрний рослинний світ – то були густі кущі чорниці. Вона, якщо прилягти на землю і подивитися на її зарості знизу, лишає незабутнє враження. Це без перебільшення мініатюрний ліс: стоять дерева зі стовбурами, гілками, розгалуженнями, які ми бачимо у великому лісі. Так от де живуть казкові чоловічки, яких іменують гномами.

А де ж вони самі? Куди поділися? За легендою, чорниця була одним із головних насаджень у їхній країні. Володіли ці маленькі чоловічки незліченними багатствами. Злі, жадібні до чужого люди повсякчас підступно нападали на країну Гномію, прагнучи вивідати, де ж скарби цих жителів. Проте чоловічки таємниці не

видавали. Ворог насідав. І тоді чорниця запропонувала: мовляв, ховайте свої багатства тут, у моїх заростях – їх ніхто й ніколи не знайде. Так в легенді. А багатства? Це, поза всяким сумнівом, вітамінні ягоди чорниці! «Там, де в домі доволі споживають ягід суниці та чорниці, лікарю робити нічого», – так у народній поговірці. І навряд чи народ уклав у неї велике перебільшення.

Полісся. У якому б напрямку ви ним не подалися, натрапите на рослину, якій літ і літ. У цьому списку довгожителів перебуває й хвощ, якого у нашому краї 7 видів. А мох? Він теж дістався до нас з девонського періоду, від якого нас відділяють 410 мільйонів років. Що вражає: вони від часу свого виникнення практично не змінилися і поширені по всій земній кулі. Їх відомо 35 тисяч видів, з яких в Україні – 800.

Велика Вітчизняна війна. Лісом таємно пробирається група озброєних партизан. Біля них пара коней. Завдання – дістатися заповідного болота, вкритого гігроскопічним мохом, і набрати його якомога більше. Виявляється, поверхня моху може використовуватися замість… вати. Це добре знає головний лікар партизанського госпіталю, бо запам'ятав ці факти ще з студентської лави інституту: сфагновий мох завдяки наявності в ньому сфагнолу – природного антисептика – має антисептичні властивості, а тому прекрасно заміняє справжню вату, яку, зрозуміло, у лісі не знайдеш. До речі, ці властивості болотного моху допомагають і лісові: дерева ростуть в його обіймах дужими, міцними, здоровими. А болота…

І вони у нашому краї є цінними: у 2004 році Поліський природний заповідник одержав диплом про присвоєння його окремим болотам площею 2145 гектарів статусу Ремсарських (у 1996 році у місті Ремсарі проходила міжнародна конвенція по водно-болотним угіддям), чим визнано окремі заболочені території заповідника планетарно цінними під загальною назвою «Поліські болота».

Що стосується моху, то і його можна віднести до численної кількості рослин, які занесені на Поліссі до списку лікарських. Таких у ньому значиться близько двох сотень. Які ж вони? Це деревій і кропива, татарник або лепеха чи аїр тростиновий. Останній, як вважають, з'явився у нас після татаро-монгольської навали. Ординці кидали цю рослину у воду, бо вона знезаражувала її, а тому була придатною для пиття. Додайте сюди ще брусницю, калину, крушину, горобину, конвалію, звіробій звичайний, чебрець повзучий, цмин пісковий, мати-й-мачуху, терен колючий, верес, підсніжник звичайний, первоцвіт весняний і десятки інших рослин, окремі з яких, на жаль, внаслідок бездумної некваліфікованої заготівлі любителями легкого заробітку давно потрапили до списку рідкісних, а то й взагалі зникаючих.

Поляна, на якій я невдовзі опинився, буквально палахкотіла від кульбаб: воістину живуча рослина. Справді, куди не кинь – всюди вона. Від весни і ледь не до осені кульбаба в цвіту. Один її кущик займає довкола себе площу всього лише 20 квадратних сантиметрів, зате квітка, яка невдовзі перетвориться на парасольку-парашут, викине у повітря до 200 штук насінин, а кущ – до трьох тисяч.

Підрахували: якби всі кульбаби виживали, вони могли б зайняти площу у п’ятнадцять разів більшу, ніж вся земна поверхня нашої планети. Але не всім їм вдасться вижити: одні гинуть самі по собі, а інших спеціально скошують або зривають, бо, поселившись, ця рослина прагне згодом витіснити з довкілля всіх, хто до неї там ріс. Свого часу у Житомирі для боротьби з нею за вказівкою місцевого керівника залучали навіть учнів початкових класів, які на газонах міста зривали її квіти. Проте кульбаба через певний час все рівно перемогла і знову заселила зелені газони. До речі, кваліфіковано висушене її коріння може подарувати вам смачну безкоштовну домашню каву.

А подорожник ? Він теж по своїй насіннєвій природі багатотисячник, але, виявляється, подорожник – не наш.

Цей приземкуватий багаторічник віддавна селиться при дорогах і стежках. Потрапив він до нас – так вважають – з Північної Америки, дякуючи європейцям, які в той час подалися у пошуках удачі на той так званий «золотий Клондайк». Оскільки насіння подорожника восени стає клейким, тому воно разом з болотом чіплялося за взуття, за колеса повозок, за копита коней тих небагатьох мандрівників, які, не знайшовши жаданої удачі, верталися з поїздок назад у Європу. В такий спосіб подорожник разом з ними й перебрався через океан. Міжнародна назва його – *плантаго майор.* На латині це – супутник великий, бо рослина справді є супутником мандрівників, а щодо великий, то й тут немає найменшого перебільшення: одна квітка восени видає у повітря 14 тисяч насінин. Це його листя, закріплене бинтом, порятує вас від пухиря на нозі, ранки на руці чи інде. День-два і болючої проблеми як і не було, як не стало її і в мене під час мандрівки, коли добряче натер ногу. Між іншим, на Україну, крім подорожника, різними шляхами дісталися понад 600 видів рослин, батьківщина яких лежить далеко за її межами. З них 33 % видів «прибули» з країн Середземномор’я, більше 14 % – з Америки, 13 % – з Азії. З Середньої Азії і середньоазіатських пустель занесено близько 11 % видів. Решта – з багатьох куточків Землі. Серед них є навіть 56 видів, які потрапили до нас з тропічних країн.

А загалом наша планета Земля – це велетенський зелений килим, зітканий з мільярдів за кількістю рослин. Багато це чи мало? Не так уже й багато. Вчені підрахували, що на Землі мешкає понад два мільйони живих істот, з яких представників рослинного світу налічується усього трохи більше 600 видів. І хоча відкриття і опис нових рослин подекуди продовжується і в наш час, проте загальна кількість їх все одно катастрофічно зменшується, бо, на жаль, природа не змогла створити рослини такими, які могли б витримувати всі випробування, які переслідують їх упродовж життя, тому серед названих живих істот вони на землі є найбільш незахищені. З цієї причини за останні століття тисячі представників флори уже безслідно зникли з нашої планети і вже ніколи не відновляться, ось чому у багатьох державах світу з’явились так звані охоронні книги. Вони – це свого роду відчайдушний крик науковців і не тільки про необхідність берегти рослини, які сьогодні поки що є, бо вони ж не просто рослини – це той незамінний

у всіх відношеннях скарб природи, який людина використовує для свого життя. Зникни він – і відразу постане питання нашого існування на Землі.

Є охоронна книга в червоній обкладинці й на Україні. Вона так і називається – Червона. Це офіційний державний документ, який містить перелік рідкісних, вразливих і зникаючих видів рослинного світу. У списку їх кілька сотень, серед яких чимало й таких, що ростуть у нашому Поліському краї. Зроблена спроба провести таку червону рослинну лінію безпосередньо й на Житомирщині. Йдеться про монографію кандидата біологічних наук О. О. Орлова, опубліковану у 2002 році, у якій перелічено 74 червонокнижних і 73 види регіонально рідкісних видів рослин. За цей час їхня кількість у цьому переліку значно збільшилась, і всі вони, як мовиться, на межі і заслуговують особливої охорони, бо разом з усім зеленим розмаїттям нашого краю складають його рослинний дивосвіт.

Список використаних джерел та літератури

1. Таргонський П. Н., Бумар Г. Й. Зелений дивосвіт Полісся. Новоград-Волинський : НОВОград, 2007. 224 с. : іл.

2. Вакулик П. Г., Горлицкий Н. И., Горбань С. И. Наш друг лес. Киев : Реклама, 224 с. : ил.

3. Патури Ф. Растения – гениальные инженеры природы. Москва : Прогресс, 1982. 272 с.

4. Андронюк В. А., Бака М. Т., Горлицький М. І. Природа Житомирщини / під ред. А. С. Малиновського. Київ : Вища школа,1984. 143 с. : іл.

5. Поварніцин В. О. Ліси українського Полісся. Київ : Вид. АН УРСР, 1959. 208 с. : іл.

6. Горлицький М. І. Поліськими стежками на самоті. Житомир : Полісся, 2007. 340 с. : іл.

7. Андриенко Т. Л., Попович С. Ю., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Полесский государственный заповедник. Растительный мир. Киев : Наук. думка,1986. 260 с. : ил.